

Historiografie vojenství a český středověk

Historiography of Warfare and the Medieval Czech Lands

Jan Müller

Anotace

Text reaguje na názor, že výzkum vojenských dějin středověku v českém prostředí stagnuje, jak kvantitativně, tak metodologicky. Toto tvrzení je na základě rozboru vydané literatury potvrzeno, přičemž text upozorňuje na příklady výzkumu válek a střetů v českém středověku mimo tradiční rámec operačních dějin. Na základě zahraničních metodologických inspirací práce ukazuje, jak lze válku chápat jako nástroj komunikace, sebeidentifikace i formování státnosti.

Klíčová slova / Keywords:

Středověk – válka – vojenství – historiografie – české země

Middle Ages – War – Warfare – Historiography – Czech Lands

Válečné konflikty tvoří bohužel i v dnešní době nedílnou součást světa okolo nás. Ve spojitosti s rostoucím množstvím střetů probíhá v poslední době rozkvět nejrůznějších výzkumů zaměřených na konflikty z různých úhlů pohledu, od antropologie po ekonomii.¹ Ani historická věda nezaostává a historiografie vojenství patří ve světě mezi nejvíce frekventovaná badatelská témata. Ve svém textu bych však chtěl upozornit na to, že výzkum válečných konfliktů v minulosti představuje v české vědě problematické téma, kdy se daří rozvíjet inovativní výzkumy pouze v omezeném rozsahu, jak chronologicky, tak tematicky. Při popisu této situace využiji v úvodu text autorů Jiřího Hutečky a Vítězslava Prchala, kteří se pokusili zmapovat stav české historiografie vojenství mezi lety 2002 až 2022.²

Ti se ve své nedávné reflexi bádání zmínili také o stavu výzkumu historiografie vojenství ve středověku. Hodnocení bylo spíše skeptické a čtenář se mohl dozvědět, že můžeme pozorovat „stagnaci“³ a že „období středověku, které paradoxně kdy si Ivan Šedivý viděl jako perspektivní úsek s velkým inovativním potenciálem, za posledních dvacet let z mapy české historiografie vojenství v podstatě vymizelo“.⁴ I přes některé výjimky je nutno dát autorům z větší části za pravdu, protože otázka

1 Např. Ian MORRIS, *K čemu je dobrá válka? Konflikty a pokrok civilizace*, Praha 2017.

2 Jiří HUTEČKA – Vítězslav PRCHAL, *Česká historiografie vojenství: trendy a přehled bádání 2002–2022*, Český časopis historický 122(3), 2024, s. 551–588.

3 Tamtéž, s. 573.

4 Tamtéž, s. 586; s odkazem na předchozí reflexi české historiografie vojenství viz Ivan ŠEDIVÝ, *Česká historiografie vojenství 1989–2002. Témata, metody, osobnosti, problémy, kontexty*, Český časopis historický 100(4), 2002, s. 868–901.

války a střetu v období českého středověku je pro české medievisty spíše okrajové téma, které jen nutně doplňuje práce metodologicky zaměřené na jiné otázky a problémy.⁵ Někdy tuto mezeru zaplňují publikace zahraničních historiků, kteří se zaměřují na prostor českých zemí,⁶ avšak většina relativně nových prací z této oblasti je překladových, metodologicky konzervativních a původně publikovaných více než dvacet let nazpět.⁷ Zde není na škodu upřesnit, co míním pod pojmem *konzervativní*. V kontextu tohoto textu ho využívám pro práce, jejichž hlavním cílem je často spíše popsat, jak válečné střety probíhaly a nemají ambice propojovat vojenské dějiny s jinými metodologickými přístupy, zejména těmi současnými. Dějiny válek a střetů totiž často provází stigma, jako by jejich studium neslo jen dva možné výsledky – přit se do nekonečna o nikdy přesně doložitelné počty vojáků v bitvě, anebo si hrát na generála při popisu pohybů armád sem a tam. Ve svém příspěvku bych chtěl upozornit na to, že historiografie vojenství (nejen) středověku nepředstavuje jen „operační dějiny“, ale také možný základ pro mnoho pozoruhodných a metodologicky inovativních výzkumů, jak můžeme pozorovat například v publikacích týkajících se třicetileté války nebo pro období první světové války.⁸

Aby se text nepohyboval pouze na úrovni obecných pojmů, chtěl bych se na tomto místě zmínit o několika českých autorech, kteří se v současnosti věnují danému tématu, tj. vojenství v českém středověku. V první řadě je nutno uvést, že významná část knižní produkce je v dnešní době zaměřena spíše populárně-naučně, přičemž lze zmínit například práci Martina Pitra⁹ či rozsáhlou tvorbu Jiřího Kovaříka.¹⁰ Zpracování témat středověkého válečnictví je v současném akademickém prostředí zaměřeno zejména na dílčí problémy či jednotlivé sondy. Jako příklad je možno uvést práci Jana Biedermana o otázce vozové hradby a vojenských

5 Válka a střet je často zkoumána ve spojitosti s biografickými studiemi vojevůdců např. David PAPAŽÍK, *Jan Čapek ze Sán: jezdec na konec světa: vojevůdce, kondotíer a zbohatlík 15. století*. České Budějovice: Veduta, 2011. Dále Petr ČORNEJ, *Jan Žižka: život a doba husitského válečníka*. Praha 2019; dále třeba v kontextu regionálních dějin např. Jiří JÁNSKÝ, *Kronika česko-bavorské hranice = Chronik der böhmisch-bayerischen Grenze*, Domažlice 2001–2005.

6 Např. Uwe TRESP, *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert (Krieg in der Geschichte 19)*, Paderborn 2004.

7 Philippe CONTAMINE, *Válka ve středověku*, Praha 2004 (původně vydáno 1980) nebo Norbert OHLER, *Válka a mír ve středověku*, Praha 2004. (původně vydáno 1997).

8 Jako příklad lze uvést číslo časopisu *Historie, otázky, problémy* 16(2), 2024, zaměřené na „sociální a kulturní dějiny vojenství“, přičemž starší dějiny v něm nemají žádné zastoupení.

9 Martin PITRO – Petr VOKÁČ – Ivo MEDEK KOPANINSKÝ, *Průvodce husitskými válkami 1419–1437. České země ve stínu kalicha*, Praha 2019; Petr ELBL – Pavel SOUKUP, *Druhá křížová výprava proti husitům*, Praha 2025.

10 Výběrově například tetralogie Jiřího Kovaříka *Rytířské bitvy a osudy* (vydáváno 2005 až 2007).

řádů¹¹ nebo text o ideálu válečníka na příkladu bojových proslavů mezi 10. a 12. stoletím od Roberta Vlka.¹²

Předtím, než přejdu k samotnému tématu mé práce, rád bych v krátkosti představil metodologické inspirace, které by se daly aplikovat na bádání o válce a vojenství v českém středověku, přičemž některé z nich následně využiji jako východiska pro konkrétní příklady. Jak bylo řečeno výše, výzkum války ve středověku je v českém prostředí spíše stagnující. Z tohoto důvodu je vhodné obrátit se pro inspiraci do zahraničí a pokusit se aspoň částečně reflektovat nové metodologické postupy. Nejprve bych se chtěl pouze krátce zmínit o proudu tzv. „new military history“, který se snaží postihnout válku v kontextu společnosti a za využití multidisciplinárních přístupů. I přes deklarované „new“ v názvu, tento přístup má své kořeny hluboko v 70. letech 20. století a rozhodně se nedá považovat za aktuální či inovativní.¹³ Jednou z možností, jak se pokusit nahlížet na (nejen) středověkou válku jinak, je skrze kategorii genderu. Tento trend se v české historiografii vojenství projevil například v bádání o první světové válce.¹⁴ Pro využití kategorie genderu ve výzkumu středověku musíme sáhnout do zahraniční literatury, z níž lze jako příklad uvést sborník *Gewalt, Krieg und Geschlecht im Mittelalter*.¹⁵ Tato práce se snaží poskytnout základní metodologická východiska pro výzkum genderu v kontextu středověkých konfliktů a následně v jednotlivých studiích různých autorů představit konkrétní příklady jejich využití. Důležitým přínosem této práce je, že ukazuje širší možnosti aplikace kategorie genderu, který byl v kontextu válek a vojenství zkoumán spíše v období novověku či moderních dějin, zatímco středověk byl dle autorů opomíjen.¹⁶

Další možností, jak přistoupit k výzkumu středověkého válečnictví a vojenství, je pohled na válku z hlediska kulturních dějin. Tento přístup využívá ve své, do češtiny nedávno přeložené, práci americký badatel Stephen Morillo, který se snaží nahlížet na středověkou válku a konflikt jako na ústřední formu komunikace

11 Jan BIEDERMAN, *Vozová hradba a vojenský řád. Univerzální vzor či národnostní specifikum ve vztahu k válečnému umění?* in: Vojtěch Bažant – Věra Vejrychová (ed.), *Kacíři, barbari, nepřátelé. Odlišnost a stereotypy v pozdním středověku*, Praha 2016, s. 247–268.

12 Robert VLK, *Etický ideál válečníka na příkladech bojových proslavů 10.–12. století*, Časopis Matice moravské, č. 143, 2024, s. 251–282.

13 Definice „new military history“ viz František STELLNER – Roman MÍŠEK – Tomáš NIGRIN – Radek SOBĚHART – Pavel SZOBI et al., *Úvod do studia historie*. Praha 2023, s. 121; komentář k českému prostředí viz J. HUTEČKA – V. PRCHAL, *Česká historiografie*, s. 555–556.

14 Jiří HUTEČKA, *Muži proti ohni. Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*. Praha 2016.

15 Amalie FÖSSEL, *Gewalt, Krieg und Geschlecht im Mittelalter*, Berlin 2020.

16 Tamtéž, s. 9: „Ausgangspunkt war die Feststellung, dass Geschlechterfragen für die Epoche des Mittelalters in der mittlerweile recht umfangreich gewordenen Literatur zu Kriegen und Kriegsführung, Kreuzzügen und Fehden, Militärtechniken und Kriegskonzepten noch kaum in den Blick genommen wurden.“

a vyjednávání středověkého člověka se svým světem a okolím.¹⁷ Naopak se snaží vyhnout spojení dějin vojenství s otázkami politickými či strategickými.¹⁸ Samotná publikace se v českém prostředí dočkala rozporuplných reakcí, zejména pro autorovo ambiciózní pojetí „globálního středověku“, ale jeho metodologická východiska určitě mohou sloužit jako základ pro další studie v kontextu české historiografie středověku.¹⁹ Jako užitečný badatelský přístup k dějinám válek a válečnictví ve středověku lze zmínit také interpretaci konfliktů jako faktoru tvorby určité kolektivní identity. Tento přístup, založený na úzkém propojení s historickou sociologií, představuje válku a na ni navázané násilí jako zdroj identifikace, skupinové identity a homogenity.²⁰

Na základě výše zmíněných přístupů bych si tedy chtěl položit otázku: Jak můžeme přistoupit k výzkumu dějin válek a střetů v českém středověku bez toho, aniž bychom kreslili plánky bojišť a počítali dělové koule? K zodpovězení této otázky bych chtěl využít několik konkrétních příkladů, které postupně chronologicky představím. V první části textu jsem představil několik metodologických inspirací, přičemž v mnou uvedených konkrétních případech bych se chtěl zaměřit na konflikt jako zdroj identity, stereotypů či jeho roli ve tvorbě státnosti. Základem mého postupu pak bude analýza pramene, jehož výpověď budu srovnávat s poznatky sekundární literatury. Každý z uvedených příkladů by si podle mého mínění zasloužil samostatnou esej, takže je zde zamýšlím spíše jako podněty pro další uvažování nad rozvíjením daného téma.

Nejprve se krátce zmíním o roli války ve svědectví tzv. *Fredegarovy kroniky*, ve které se nám dochovaly zprávy o tzv. Sámově říši, rozkládající se nejspíše na území dnešních Čech a Moravy.²¹ Celé svědectví se zakládá na nemnoha zprávách o nejrůznějších konfliktech, nejprve Slovanů s Avary a později Slovanů s Franky.²² Pokud by k zaznamenání těchto konfliktů nedošlo, byly by naše prameny omezeny nejspíše na archeologické bádání, protože z prostředí tzv. Sámovy říše se nám žádné písemné prameny nedochovaly. Z tohoto důvodu se musíme spolehnout na svědectví jiných kultur, které s tzv. Sámovou říší sousedily a přicházely s ní různými způsoby do kontaktu. Nemuselo se jednat pouze o konflikty a střety, jistě probíhala také určitá obchodní výměna, jelikož samotný Sám měl být franckým kupcem – ve *Fredegarově kronice* je však dochován pouze příběh o pobitých franckých kupcích,

17 Stephen MORILLO, *Válka a konflikt ve středověku. Globální pohled*, Praha 2023, s. 43.

18 Tamtéž, s. 45.

19 Například recenze Michal HOKEŠ, Review of *Válka a konflikt ve středověku. Globální pohled* by Stephen Morillo, *Historie – Otázky – Problémy* 16(2), 2024, s. 117–119; Jan KYPTA, Review of *Válka a konflikt ve středověku. Globální pohled* by Stephen Morillo, *Dějiny a současnost* č. 8, 2024.

20 Yannis STOURAITIS, *War and collective identities in the Middle Ages: East, West, and beyond*, Leeds 2023, s. 1.

21 Magdalena MORAVOVÁ, *Fredegarovy kroniky: čtvrtá kniha a Pokračování*, Praha 2020.

22 Tamtéž, s. 48–49 boje s Avary, s. 60–61 boje s Franky.

který se stává záminkou následného konfliktu.²³ Na údajném ustanovení Sáma jako vůdce proti Hunům můžeme ukázat roli války a střetu jako zdroje určité skupinové identity, v jejímž kontextu byl nepřítel charakterizován jako někdo odlišný,²⁴ zatímco Sámo se osvědčil jako vojevůdce, porazil nepřítele a tím pádem legitimizoval svoji pozici.²⁵ Můžeme tedy říci, že válka a nutnost obrany hrála klíčovou roli ve formování určité skupinové identity, která ale kvůli absenci kontinuálních silných institucí nevytvořila formu trvalé státnosti a tzv. Sámova říše zanikla.²⁶

Na následujícím příkladě je mým záměrem v krátkosti poukázat na to, jak můžeme přistupovat k válce a střetu jako určitému „indikátoru“ státnosti. V roce 1040 došlo ke střetu mezi vojsky knížete Břetislava I. a krále Jindřicha III., nazývané bitva u Brůdku. Bitva skončila vítězstvím Břetislavových vojsk a Jindřichovým ústupem. Ten se však byl schopen přeskupit, podniknout opakovaný mohutný útok a donutit Břetislava kapitulovat.²⁷ Z hlediska historiografie vojenství se nabízí analyzovat porážku královských sborů u Brůdku, kdy můžeme odkázat na taktiku využívání záseků, přírodních překážek a skrytého boje, která byla už u současníků asociována se Slovy.²⁸ Z hlediska identity či státnosti však není tak důležitá vyhraná bitva, jako spíše prohraná válka. Jak již bylo ukázáno na příkladu kupce Sámy, výhra v boji mohla sloužit jako legitimizační faktor určitého vůdce či knížete. Pokud však došlo k porážce, v krajním případě to mohlo znamenat zánik daného společenství.²⁹ Kníže Břetislav se musel před Jindřichem III. pokorit, ale následně se stává jeho spojencem a uznaným českým knížetem, který dostává své země v léno. Přemyslovské území se nerozpadlo, nerozdrobilo a zůstalo soudržné jako určitá geografická a politická jednotka. Lze tudíž říci, že výzkum prohraných bitev a válek nám často může říct o významu a síle státnosti daného společenství více, než zaměření se čistě na střety vítězné.³⁰

23 Tamtéž, s. 60–61.

24 František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*. Praha 2000, s. 22: „V podstatě pudová nechuť ke všemu cizímu přerůstala v konfliktních situacích v zjevnou xenofobii, která zpětně posilovala vědomí sounáležitosti k určitému, od jiných odlišnému společenství.“

25 Patrick J. GEARY, *The myth of nations. The medieval origins of Europe*. Princetont 2002. s. 77 „The consitutional integrity of these peoples, then, was dependent on warfare and conquest for their identity and continuity.“, konkrétně M. MORAVOVÁ, *Fredegarovy kroniky*, s. 49: „Když si Venedi uvědomili, nakolik jim je Sámo užitečný, zvolili si ho za krále a on jim pak po třicet pět let šťastně panoval. Za jeho vlády svedli Venedi s Huny řadu bitev a díky jeho schopnostem pokaždé zvítězili.“

26 Obecně k tzv. Sámově říši a jejímu zániku viz Dušan TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*, Praha 2001, s. 26–30.

27 Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 60–63.

28 Attila BÁRÁNY, Wars, Warfare, and Military Organization, in: Nada Zečević – Daniel Ziemann (ed.) *Oxford Handbook of Medieval Central Europe*, Oxford 2022, s. 133, 137.

29 P. J. GEARY, *The myth*, s. 82, „For some barbarian armies, defeat meant the destruction of their identity as a cohesive social unit.“

30 Další pohledy na porážku ve středověku např. Norman HOUSLEY, *Explaining defeat: Andrew of Regensburg and the Hussite crusades*, in: Michel Balard – Benjamin Z. Kedar (ed.), *Dei gesta per*

Pro poslední příklad vztahu mezi válkou a státností bych chtěl využít období pozdního středověku, které u nás bylo silně ovlivněno událostmi husitské revoluce.³¹ Válka v tomto období hrála významnou roli jako prostředek komunikace a tvorby určitých stereotypů o druhém, protože jednání či obchodní výměna byly zejména v prvních fázích průběhu husitských válek potlačeny. Na základě střetů husitských vojsk s různorodými křížáckými sbory se tak upevňuje určitá forma identity, která je založena kupříkladu na specifické formě boje. S husity bylo jednoznačně spojeno využívání taktiky vozové hradby, a to už z pohledu jejich současníků.³² Identifikace určité skupiny na základě jejího stylu boje či využití specifických zbraní má tradici od starověku, kdy jde například o spojení hunských luků nebo franckých seker. Důležité však je, že tato identifikace byla často zřetelnější pro vnějšího pozorovatele než pro samotné členy skupiny.³³ Důležitou roli hrála také válka v otázce sebeidentifikace, kdy právě střety s „jinými“ mohly urychlit či potvrdit určitý trend společné identity a tradice. V kontextu husitských válek se jednalo zejména o otázku národní identity, která úzce souvisí se státností. Obecně lze říci, že právě ve střetech s křížáky se formovalo určité vědomí boje „za vlast“,³⁴ byť hlavní roli sehrávala stále víra.³⁵ Z hlediska státnosti můžeme říci, že válka i v pozdním středověku hrála roli při formování určitého národního vědomí a byla také zdrojem vzájemné komunikace, na jejíž základě se tvořily představy či stereotypy o „druhém“.

Cílem tohoto krátkého textu nebylo podat kompletní přehled vývoje vojenství a války v českých dějinách středověku, ale spíše na vybraných příkladech ukázat, jak lze k interpretacím a výzkumu války ve středověku přistupovat mimo klasický pohled politických a operačních dějin. Inspiraci jsem hledal u zahraničních badatelů, kteří nahlíží válku ve středověku z hlediska kulturních dějin, komunikace či zdroje a rozvoje identity. Myslím si, že problematika války a vojenství ve středověkém světě může být zdrojem perspektivních badatelských otázek do budoucna, což můžeme na závěr doložit také citací významného badatele v oboru vojenských

Francos: *Études sur les croisades dédiées à Jean Richard*, Routledge 2016, s. 87–95; N. OHLER, *Válka a mír*, s. 285–312.

- 31 O husitských válkách vyšlo oproti ostatním střetům v českém středověku větší množství publikací, byť rozdílné kvality např. Jan DURDÍK, *Husitské vojenství*. Praha 1954; Otakar FRANKENBERGER – Dobroslav LÍBAL, *Husitské válečnictví po Lipanech. Vývoj husitského válečnictví po skončení husitské revoluce a jeho význam pro válečnictví vůbec*, Praha 1960; Petr ČORNEJ, *Lipanská křižovatka: Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*. Praha 1992; Martin PITRO – Petr VOKÁČ – Ivo MEDEK KOPANINSKÝ, *Průvodce husitskými válkami 1419–1437. České země ve stínu kalicha*, Praha 2019; Petr ELBL – Pavel SOUKUP, *Druhá křižová výprava proti husitům*, Praha 2025.
- 32 A. BÁRÁNY, *Wars, Warfare, and Military Organization*, s. 141–142; J. BIEDERMAN, *Vozová hradba*, s. 247–268.
- 33 P. J. GEARY, *The myth*, s. 75.
- 34 F. ŠMAHEL, *Idea národa*, s. 125: „Je přirozeně možné říci, že i sedláci a podruzi s nádeníky bojovali za vlast – tak tomu objektivně bylo – z toho však ještě neplyne, že obrana vlasti byla subjektivním smyslem jejich boje.“
- 35 Tamtéž, s. 147: „Princip víry si udržel svrchovanost nad principem vlasti a národa.“

dějin středověku, Philippa Contamina: „Válka skýtá historikovi nebo sociologovi příležitost studovat vztahy mezi skutečností a normou, mezi praxí a etikou, mezi faktem a právem.“³⁶ Válka a střet v dějinách nemusí být tedy jen zbraně a plány, ale také může představovat prostředek k ilustraci mnohého z kulturních, právních, antropologických či různých „jiných“ dějin. Na tomto místě lze tedy jen doufat, že mladší generace badatelů bude otevřenější tomuto propojování výzkumu války ve středověku s metodologickými inspiracemi z jiných oborů, přičemž bude však také významněji systémově podpořena odpovídajícími institucemi. Tak se v dnešní době neděje a je tedy otázkou, kdy toto pole výzkumu bude opět představovat onen perspektivní úsek s velkým inovativním potenciálem.³⁷

Resumé:

This article reflects on the state of research on medieval warfare in Czech historiography. While modern military history is thriving, the Middle Ages remain neglected. The author critiques the dominance of traditional „operational“ approaches and advocates for integrating perspectives from cultural history, gender studies, and historical sociology. War is presented not just as a military or political act, but as a cultural and symbolic phenomenon that shapes collective identities. Through small case studies the article explores how conflict functioned in the formation of power and community in medieval Bohemia, offering new methodological perspectives for future research.

Bc. Jan Müller je studentem prvního ročníku magisterského studia dvojoboru historie a muzejních studií na FF UK. Jeho zaměřením jsou dějiny českého vrcholného středověku, konkrétně otázka křížových výprav proti husitům.

36 P. CONTAMINE, *Válka ve středověku*, s. 306.

37 I. ŠEDIVÝ, *Česká historiografie*, s. 868–901.